

Katarzyna BALBUZA

MONETY CESARZA TYTUSA Kilka uwag o rzymskim mennictwie restytucyjnym¹

Wśród wielu interpretacji, które pojawiły się w dyskusjach na temat restytucji Tytusa, przekonująco brzmi supozycja mająca za podstawę zbieżność czasu ich emisji z konsekracją Wespazjana i odnotowującymi ten fakt regularnymi emisjami monet konsekracyjnych Tytusa. Supozycja ta opiera się na założeniu, że restytucje służyły synowi Wespazjana do podkreślenia legalności jego sukcesji po ojcu. Powoływanie się na cesarzy, którzy dostąpili konsekracji z woli senatu, stawało się nie tylko ważnym elementem ideologii dynastycznej następcy, lecz również istotnym czynnikiem w kreowaniu jego wizerunku politycznego.

Nazwa „nummi restituti” (mennictwo restytucyjne) pochodzi od czasownika „restituit”², który był umieszczany niekiedy w pełnej, innym razem w mniej lub bardziej skróconej formie na rewersach monet restytucyjnych obok tytułatury cesarza-emitenta jako tego, który autoryzował ich bicie; podobnie jak znajdujący się na nich skrót „S C” (senatus consulto), który z kolei oznaczał odpowiedzialność senatu w powyższej kwestii³. Monety powstające w pierwszym i drugim wieku naszej ery, za panowania cesarzy z dynastii Flawiuszy (Tytusa i Domicjana) oraz Antoninów (Nerwy, Trajana, Hadriana, Marka Aureliusza i Lucjusza Werusa (il. 1)), miały z reguły swoje prototypy we wczesnym mennictwie cesarskim⁴, a w przypadku Trajana – również republikańskim (il. 2)⁵. Zespół monet restytucyjnych od kilku stuleci pozostaje dla numizma-

¹ Wraz z redakcją kwartalnika „Ethos” dziękuję Classical Numismatic Group, Inc. za zgodę na nieodpłatne wykorzystanie fotografii monet.

² W niniejszym artykule bazuję na katalogu monet restytucyjnych, opracowanym przez Holgera Komnicka (zob. H. K o m n i c k, *Die Restitutionsmünzen der frühen Kaiserzeit. Aspekte der Kaiserlegitimation*, Walter De Gruyter, Berlin 2001). Numery katalogowe poszczególnych monet restytucyjnych omawianych w niniejszym artykule odsyłają z reguły do katalogu Komnicka. Wersje skrótów słowa „restituit” na monetach Tytusa to: „RES”, „REST”, „RESTIT”, „RESTITV”, „RESTITVT”.

³ Por. H. M a t t i n g l y, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, t. 2, *Vespasian to Domitian*, British Museum, London 2005, s. lxxvii.

⁴ Na temat monet restytucyjnych Marka Aureliusza i Lucjusza Werusa (il. 1) por. *The Roman Imperial Coinage*, t. 3, *Antoninus Pius – Commodus (138-192)*, red. H. Mattingly, E.A. Sydenham, Spink & Son, London 1930, s. 243.

⁵ Na temat mennictwa restytucyjnego Trajana zob. zvl. H. M a t t i n g l y, *The Restored Coins of Trajan*, „Numismatic Chronicle” 1926, nr 6, s. 232-278; W. W e i s e r, *Nomisma exitelon und nummi restituti. Die Währungspolitik des Traianus (98-117) in Realität und moderner Fiktion*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik” 1999, nr 125, s. 233-242 (artykuł ten zawiera krytykę poglądu o związku

tyków dużym wyzwaniem na poziomie interpretacyjnym. Problematiczne są takie kwestie, jak ustalenie indykatora wyboru prototypów dla restytucji, celu ich produkcji, funkcji, miejsca w rzymskim systemie menniczym, znaczenia w ideologii władzy i możliwego kręgu odbiorców⁶.

Tradycja wybijania monet restytucyjnych narodziła się w czasach dynastii flawijskiej, za rządów Tytusa⁷. Imponująca grupa ówczesnych nummi restituti, opatrzonych imieniem drugiego z Flawiuszy, licząca w świetle nowszych zestawień sześćdziesiąt dwa typy (nie licząc ich podtypów i wariantów), prowokuje do refleksji w nie mniejszym stopniu niż późniejsze monety tej kategorii.

Zastanawiając się nad wymienionymi wyżej kwestiami dyskusyjnymi, warto poddać ponownej analizie owe najwcześniejsze, Tytusowe nummi restituti. Podobnie jak monety restytucyjne z czasów późniejszych cesarzy (z wyjątkiem restytucji Trajana), stanowią one reminiscencję numizmatów wyemitowanych pierwotnie wyłącznie w brązie w mennicach senatorskich, o czym świadczy nie tylko rodzaj metalu, w którym zostały wybite, ale i widniejący na rewersach skrót „S C”. Restytucje kopiują prototypy mennictwa brązowego wybite za Tyberiusza, Kaliguli, Klaudiusza i Galby dla: boskiego Augusta (za Tyberiusza), Liwii (za Tyberiusza), Marka Agryppy (za Kaliguli), Tyberiusza (za Tyberiusza), Druzusa Młodszego (za Tyberiusza), Druzusa

serii restytucyjnych Trajana ze znaną z przekazu Kasjusza Diona akcją przetapiania zużytych monet srebrnych – por. K a s j u s z D i o n, *Historia rzymska*, ks. 68, rozdz. 15, 3.1, w: *Dio's Roman History*, t. 8, tłum. E. Cary, Harvard University Press, London 1925, s. 389; K o m n i c k, dz. cyt.; por. G. S e e l e n t a g, *Taten und Tugenden Traians. Herrschaftsdarstellung im Principat*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2004, s. 410-485; zob. t e n ż e, *Bilder und Betrachter. Eine neue Restitutionsmünze Traians*, „Klio” 89(2007) nr 1, s. 161-183; por. B. W o y t e k, *Die Reichsprägung des Kaisers Traianus (98-117)*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2010, t. 1, s. 167-169. Większość restytucji Trajana kopiowała denary republikańskie (por. S e e l e n t a g, *Bilder und Betrachter*, s. 161, przyp. 3).

⁶ Streszczenie dyskusji nad zespołem restytucji zawarte zostało w pracy Holgera Komnicka (por. K o m n i c k, dz. cyt., s. 9-26, 158-178). Podsumowując stan badań w tym zakresie, Komnick wyszczególnił cztery kierunki interpretacji celu i funkcji numizmatów restytucyjnych: (1) Monety restytucyjne miały przypominać o starych typach monet, które znikły z obiegu; (2) Produkcja monet restytucyjnych wynikała z zainteresowań antykwarycznych lub z zapotrzebowania kręgów zainteresowanych monetami; (3) Monety restytucyjne miały upamiętniać znaczące wydarzenia historyczne lub dawne osobistości z życia politycznego Rzymu, lub też miały na celu uczczenie tych ostatnich; (4) Monety restytucyjne zostały wybite z powodów propagandowych, w celu przedstawienia poszczególnych emitentów jako legalnych i idealnych władców (por. tamże, s. 26).

⁷ Omówienia i interpretacje monet restytucyjnych Tytusa zob. np. H. M a t t i n g l y, *The „Restored” Coins of Titus, Domitian, and Nerva*, „Numismatic Chronicle” 20(1920), s. 177-207; t e n ż e, *Coins of the Roman Empire in the British Museum* t. 2, s. lxxvii-lxxviii; J.E. B l a m b e r g, *The Public Image Projected by the Roman Emperors (A.D. 69-117) as Reflected in Contemporary Imperial Coinage*, [mikrofilm, oprac. A. Arbor], Michigan 1976. Por. P.N. S c h u l t e n, *Die Typologie der römischen Konsekrationsprägungen*, Numismatischer Verlag, Frankfurt am Main 1979, s. 60, 68-71; *The Roman Imperial Coinage*, t. 2, cz. 1, *From AD 69-96, Vespasian to Domitian*, red. I.A. Carradice, T.V. Buttrey, Spink & Son, London 2007, s. 191-193; K o m n i c k, dz. cyt., s. 9-26.

Starszego (za Klaudiusza), Germanika (za Kaliguli i Klaudiusza), Agryppiny Starszej (za Klaudiusza), Klaudiusza (za Klaudiusza) i Galby (za Galby).

Ze względu na brzmienie legend rewersów, na których widnieje tytulatura cesarska Tytusa, zespół numizmatów restytucyjnych tego cesarza dzielimy na dwie grupy. Monety zaliczane do pierwszej grupy zawierają w tytulaturze boską filiację Tytusa: „DIVI VESP F” (Divi Vespasiani Filius), egzemplarze należące do grupy drugiej są zaś jej pozbawione. Co interesujące, w skład grupy pierwszej wchodzi te restytucje, których rewersy odnoszą się jedynie do senatu (opatrzone są napisem „S C”⁸) i ukazują na awersach boskiego Augusta, Liwie, Tyberiusza, Druzusa Młodszego, Druzusa Starszego, Germanika, Agryppinę Starszą, Klaudiusza i Galbę⁹. W dwudziestu jeden przypadkach w skład legend rewersów tej grupy wchodzi numeracja konsulatu (COS VIII), co umożliwia dokładne datowanie monet na rok 80 i początek roku 81 naszej ery¹⁰. Grupa druga, pozbawiona boskiej filiacji Tytusa w tytulaturze, jak również elementu datującego w postaci numeracji konsulatu, zawiera monety o bardziej interesujących pod względem ikonograficznym rewersach, wzbożonych o różne motywy¹¹, przedstawienia bóstw i cnót: Wiktorii z tarczą z napisem „SPQR” – Senatus Populusque Romanus (boskiego Augusta)¹², Neptuna (Agryppy)¹³, Ceres (Klaudiusza)¹⁴, Spes (Klaudiusza)¹⁵, Constantia Augusti (Klaudiusza)¹⁶, Minerwy (Klaudiusza)¹⁷, Libertas (Galby)¹⁸ i Pax (Galby)¹⁹. Na niektórych restytucjach upamiętniających emisję Tyberiusza pojawia się kaduceusz²⁰, natomiast na tych ku czci boskiego Augusta – oł-

⁸ Znane są dwa wyjątki, gdzie pomiędzy literami „S” i „C” wyobrażono kaduceusz (por. K o m n i c k, dz. cyt., *Titus*, nr 22.0 i 23.0).

⁹ Por. tamże, nr 1.0, 1.1, V.1.0, 2.0, 3.0, 4.0, 4.1, 5.0, 6.0, 7.0, 7.2, 8.0, 8.1, 9.0, 10.0, 10.1, 11.0, 12.0, 13.0, 14.0, 14.1, 15.0, 16.0, 17.0, 18.0, 18.1, 18.2, 19.0, 20.0, 21.0, 22.0, 23.0, 24.0, 25.0, 26.0, 27.0, 28.0, 29.0.

¹⁰ Por. tamże, nr 1.0, 1.1, V.1.0, 2.0-14.0, 4.1-2, 8.1, 10.1, 12.0, 14.1. Datacja na przełom 80 i 81 roku naszej ery – por. H. M a t t i n g l y, *The Restored Coins of Titus*, s. 184; K o m n i c k, dz. cyt., s. 66-71.

¹¹ Rewersy pozbawione boskiej filiacji Tytusa w tytulaturze – por. K o m n i c k, dz. cyt., *Titus*, nr 30.0, 31.0, 32.0, 33.0, 34.0, 35.0, 36.0, 37.0, 37.1, 38.0, 38.1-3, 39.0, 39.1, 40.0, 41.0, 41.1, 42.0, 43.0, 44.0, 45.0, 46.0, 47.0, 48.0, 49.0, 49.1, 50.0, 51.0, 52.0, 53.0, 53.1, 54.0, 54.1, 55.0, 56.0, 57.0, 57.1, 58.0, V. 58.0, V. 58.1, 59.0, V. 59.0, 60.0, 60.1-3, V. 60.0, 61.0, 61.1, 62.0.

¹² Por. tamże, nr 35.0-37.1.

¹³ Por. tamże, nr 52.0.

¹⁴ Por. tamże, nr 57.0-57.1.

¹⁵ Por. tamże, nr 53.0-56.0.

¹⁶ Por. tamże, nr 58.0.

¹⁷ Por. tamże, nr 59.0-60.3.

¹⁸ Por. tamże, nr 61.0-61.1.

¹⁹ Por. tamże, nr 62.0.

²⁰ Por. tamże, nr 22.0-23.0.

tarz opatrzony napisem „PROVIDENT” (Providentia)²¹, orzeł stojący na globie (il. 3)²² lub orzeł trzymający w szponach błyskawice (il. 4)²³. Obrazy rewersów monet z drugiej grupy wskazują na zasługi dla państwa i społeczeństwa, jakie położyły osoby ukazane na awersach, przy czym grono tych osób jest węższe aniżeli w grupie pierwszej. Są to bowiem jedynie cztery postaci: boski August, Marek Agryppa, Klaudiusz i Galba. Legendy awersów obu grup restytucji Tytusa dublują te z pierwowzorów, zawierają najczęściej tytulaturę poszczególnych przedstawicieli rodziny panującej lub informacje o ich osiągnięciach²⁴, a w przypadku restytucji dla Liwii – nazwy cnót: „Iustitia” (Sprawiedliwość)²⁵ i „Pietas” (Pobożność)²⁶.

W dyskusji nad znaczeniem monet restytucyjnych, w szczególności tych wybitych za Tytusa, wskazywano różne kierunki interpretacji. Trzeba się zgodzić, że monety te miały przede wszystkim charakter memoratywny. Pomagały zachować pamięć o dawnych typach monet z okresu wczesnego cesarstwa, które w międzyczasie wyszły z obiegu, jak również upamiętniały wybitnych przedstawicieli władzy rzymskiej (cesarzy, cesarzowe i członków rodziny cesarskiej), ważne wydarzenia z chwalebnej przeszłości Rzymu, a także bóstwa i rytuały religijne²⁷. Memoratywna rola numizmatów – zwłaszcza wobec wznowienia dawnych typów monet – zasadzała się również na tym, że Junona z przydomkiem „Moneta” uważana była w Rzymie za boginię pamięci, a same monety, wybijane w jej świątyni, niczym archiwa rejestrowały ważne wydarzenia historyczne²⁸. Harold Mattingly, który na początku ubiegłego stulecia analizował zespół restytucji, słusznie stwierdził, że decyzja o emisji tych numizmatów wynikała z zamiaru upamiętnienia poprzedników i poprzedniczek uznanych za godnych (ang. *deemed worthy*) pamięci (tego rodzaju stwierdzenia padły z ust wielu badaczy komentujących zespół restytucji Tytusa)²⁹. Mattingly

²¹ Por. tamże, nr 30.0-32.0, 38.0-40.0.

²² Por. tamże, nr 33.0-34.0, 41.0-49.1.

²³ Por. tamże, nr 50.0-51.0.

²⁴ Na przykład legenda awersu jednej z restytucji dla Tyberiusza: „CIVITATIBVS ASIAE RESTITVIT” (por. tamże, nr 6.0).

²⁵ Por. tamże, nr 4.0, 4.1, 15.0, 16.0.

²⁶ Por. tamże, nr 5.0, 17.0, 17.1, 18.0, 18.1, 18.2.

²⁷ Por. Mattingly, *The Restored Coins of Titus*, s. 177-207; tenże, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, t. 2, s. lxxvii.

²⁸ Por. *The Roman Imperial Coinage*, t. 2, cz. 1, red. I.A. Carradice, T.V. Buttrey, s. 192. Zob. też: A. Meadows, J. Williams, *Moneta and the Monuments: Coinage and Politics in Republican Rome*, „The Journal of Roman Studies” 91(2001), s. 27-49.

²⁹ Por. Mattingly, *The Restored Coins of Titus*, s. 183. Teza ta pojawiała się w dyskusji naukowej od samego początku. Autorem najstarszej (wydanej po raz pierwszy w roku 1559) znanej mi pracy, w której w ten sposób interpretuje się restytucje, jest Sebastiano Erizzo. (Por. S. Erizzo, *Discorso sopra le medaglie degli antichi, con la dichiarazione delle monete consulari & delle medaglie degli imperatori Romani*, Giovanni Varisco, Vinegia 1571, s. 5, 86. Por. też m.in. M. Bernhart,

podkreślił nieobecność w restytucjach monet upamiętniających cesarzy Kaligulę, Nerona, Othona i Witeliusza, a także kobiet domu cesarskiego, w szczególności członkini dynastii julijsko-klaudyjskiej Antonii Młodszej, która była córką Marka Antoniusza i Oktawii Młodszej, żoną Druzusa Starszego, matką cesarza Klaudiusza, babką Kaliguli i prababką Nerona. Podczas gdy pominięcie czterech wymienionych cesarzy zasadniczo nie zaskakiwało historyka – z uwagi na panującą już w starożytności niepochlebłą opinię o tych władcach i ich nienajlepsze relacje z senatem – to nieuhonorowanie Antonii trudno było wyjaśnić. Ponieważ jej nieobecność wydała się Mattingly’emu niezrozumiała, nie wykluczył możliwości, że restytucje upamiętniające Antonię po prostu nie zachowały się do naszych czasów.

Poszukując kryterium doboru osób, które weszły do grona upamiętnionych za pomocą restytucji poprzedników Tytusa, warto raz jeszcze postawić pytania o to, czym zasłużyły one na takie wyróżnienie, który moment czy wątek ich rządów miały zostać w tej formie uwieczniony, a także w jakim celu postanowiono zachować o nich pamięć. Ostatnie z pytań zrodziło się z założenia, że restytucje powinny być postrzegane przez pryzmat ówczesnej ideologii władzy, autoprezentacji i propagandy cesarskiej³⁰. Ponieważ grono wyróżnionych nie obejmuje wszystkich członków domu cesarskiego – zarówno mężczyzn, jak i kobiet – w których imieniu wybijano monety, rodzi się pytanie o kryterium selekcji prototypów dla restytucji. Wykluczonych jest sporo, i mowa tu nie tylko o tych, którzy zyskali niepochlebłą opinię już w starożytności. Brakuje między innymi cesarzy: Kaliguli, Nerona, Othona i Witeliusza, oraz większości cesarzowych (wyjątek stanowią Liwia i Agryppina Starsza). Zawężony do kilku osób krąg bohaterów i bohaterek upamiętnionych w restytucjach sugeruje, że wchodzące w jego skład osoby zostały świadomie i starannie wyselekcjonowane.

Sądzę, że warto wziąć pod uwagę osiągnięcia grona upamiętnionych. Wówczas okaże się, że mamy do czynienia nie tylko z wybitnymi przedstawicielami domu cesarskiego, co się przecież podkreśla w literaturze, ale również – co trzeba zaakcentować – z docenionymi przez senat *viri triumphales*³¹. August

Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit, Abteilung Verlag der Münzhandlung A. Riechmann & Co., Halle (Saale) 1926, s. 265; Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, t. 2, s. lxxviii; A.N. Z ad o k s - J o s e p h u s J i t t a, A. v a n E s, *Muntwijzer voor de Romeinse tijd*, De Haan, Bussum 1962, s. 47). Z nowszych opracowań zob. np. W. W e i s e r, *SC als Revers einer Münze der ersten Emission aus Neokaisareia in Galatien unter Traianus*, „Schweizer Münzblätter” 38(1988), s. 9-12; por. *The Roman Imperial Coinage*, t. 2, cz. 1, red. I.A. Carradice, T.V. Buttrey, s. 192; O. H e k s t e r, *Emperors and Ancestors. Roman Rulers and the Constraints of Tradition*, Oxford University Press, Oxford 2015, s. 56.

³⁰ Więcej na temat ostatniego ze zjawisk w kontekście restytucji por. K o m n i c k, dz. cyt., s. 165.

³¹ *Viri triumphales* to łacińskie określenie wodzów odznaczonych insygniami triumfu lub innymi zaszczytami o charakterze triumfalnym z epoki pryncypatu. Grupa ta została szczegółowo

odbył dwie owacje i trzy triumfy³², z innych uchwalonych dla niego triumfów zrezygnował³³. Marek Wipsaniusz Agryppa, przyjaciel Augusta, a od 21 roku przed naszą erą mąż jego córki Julii, znany był głównie ze swoich sukcesów militarnych. Już w 38 roku przed naszą erą senat uchwalił dla niego triumf, lecz Agryppa triumf ten odrzucił. Następnie, po bitwie pod Naulochos, w której odniósł zwycięstwo morskie nad Sekstusem Pompejuszem, rozegranej 3 września 36 roku przed naszą erą, został wynagrodzony przez senat (13 listopada 36 roku przed naszą erą) zaszczytem korony ozdobionej dziobami okrętów (łac. *corona rostrata*). Z kolei po sukcesie, jakim była bitwa u przylądka Akcjum (rozegranej 2 września 31 roku przed naszą erą), Agryppa uczestniczył w pochodzie triumfalnym Oktawiana (od 13 do 15 sierpnia 29 roku przed naszą erą). Został też uhonorowany prestiżową i wcześniej nikomu nieprzyznaną nagrodą – ciemnoblękitną chorągwią (łac. *vexillum caeruleum*). W kolejnych latach (19 i 14 przed naszą erą) senat dwukrotnie przyznawał Agryppie

przeanalizowana między innymi w następujących pracach: K. B a l b u z a, *Viri triumphales odznaczeni nad środkowym i dolnym Dunajem w okresie od Augusta do Trajana*, w: *Studia Moesiaca II*, red. L. Mrozewicz, K. Ilski, Wydawnictwo Vis, Poznań 1994, s. 111-120; t a ż, *Viri triumphales od Augusta do Hadriana*, w: *Scripta Minora*, t. 3, *Aetas Imperatoria*, red. L. Mrozewicz, K. Ilski, Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, Poznań 1999, s. 129-187; t a ż, *Triumfator. Triumfi i ideologia zwycięstwa w starożytnym Rzymie epoki Cesarstwa*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2005; t a ż, *P. Sulpicius Quirinius et ornamenta triumphalia. Quelques remarques concernat la datation*, w: *Studia Lesco Mrozewicz ab amicis et discipulis dedicata*, S. Ruciński i in., Instytut Historii UAM, Poznań 2011, s. 17-29. Zob. też: *Der Römische Triumph in Prinzipat und Spätantike*, red. F. Goldbeck, J. Wienand, Walter de Gruyter, Berlin 2017.

³² Owacja (łac. *ovatio*), tak zwany „mniejszy triumf” (łac. *minor triumphus*), była w starożytnym Rzymie formą nagrody za odniesienie zwycięstwa na polu walki w przypadku niespełnienia przez zwycięskiego wodza warunków koniecznych do otrzymania najwyższej nagrody za zwycięstwo militarne – triumfu właściwego (łac. *triumphus curulis*). Jej przebieg nie był tak uroczysty, jak samego triumfu: owator nie wjeżdżał do Rzymu na rydwanie triumfalnym, lecz konno lub też wchodził do miasta pieszo, odziany w skromniejsze szaty, na głowie miał wieniec z mirtu, nie zaś z liści lauru (szerzej na temat owacji zob. J. W i k a r j a k, *Ovatio*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1984, nr 3, s. 33-45; por. też: B a l b u z a, *Triumfator. Triumfi i ideologia zwycięstwa w starożytnym Rzymie epoki Cesarstwa*, s. 36-40). Pierwsza owacja Oktawiana miała miejsce jesienią 40 roku przed naszą erą, druga, po bitwie pod Naulochos, 13 listopada 36 roku przed naszą erą. Triumf nad Dalmacją, po bitwie pod Akcjum i nad Egiptem, odbywał się od 13 do 15 sierpnia 29 roku przed naszą erą. Na temat zaszczytów triumfalnych Oktawiana Augusta i jego polityki triumfalnej por. np. K. B a l b u z a, *Der Triumph im Dienste dynastischer Politik*, w: *Der Römische Triumph in Prinzipat und Spätantike*, s. 257-258 (tam również odesłania źródłowe i bibliograficzne). Katalog nieodbytych triumfów i owacji w epoce pryncypatu por. t a ż, *Triumfator*, s. 249n.

³³ Sytuacje tego rodzaju zdarzały się kilkakrotnie (zob. *Res Gestae Divi Augusti*, rozdz. 4.1, w: J. Korpanty, *Rzeczpospolita potomków Romulusa*, Czytelnik, Warszawa 1979, s. 300), między innymi w latach 43, 26, 19 (prawdopodobnie) i 7 przed naszą erą. O rezygnacji z triumfów w epoce pryncypatu por. np. T. I t g e n s h o r s t, *Der Princeps triumphiert nicht. Vom Verschwinden des Siegesrituals in augusteischer Zeit*, w: *Triplici invectus triumpho. Der römische Triumph in augusteischer Zeit*, red. H. Krasser, D. Pausch, I. Petrovic, Steiner, Stuttgart 2008, s. 35-39.

triumfy, z których ten każdorazowo rezygnował³⁴. Tyberiusz prawdopodobnie dwukrotnie (w 20 i 12 roku przed naszą erą) otrzymał honor insygniów triumfu (łac. *ornamenta triumphalia*)³⁵, raz celebrował owację (16 stycznia 9 roku przed naszą erą) oraz dwukrotnie triumf (1 stycznia 7 roku przed naszą erą i 23 października 12 roku naszej ery). Trzeba dodać, że podobnie jak August, zrezygnował on z zaszczytu triumfalnego. Zaszczycem tym była owacja, którą senat uchwalił dla cesarza po stłumieniu powstania antyrzymskiego wznieconego przez Juliusza Sakrowira w Galii (w 21 roku naszej ery). Kolejny upamiętniony w restytucjach członek domu panującego to Druzus Starszy, syn Tyberiusza Klaudiusza Nerona i Liwii Druzylli, brat cesarza Tyberiusza, który od 15 roku przed naszą erą działał w Germanii (w Recji) i Galii jako legat Augusta (łac. *legatus Augusti pro praetore*). W nagrodę za zasługi Druzusa w wojnach z Germanami senat na jesieni 11 roku przed naszą erą uchwalił dla niego owację i insygnia triumfu. Jego syn Germanik od 7 roku naszej ery prowadził działania wojskowe w Ilirii (przypuszczalnie jako *legatus Augusti pro praetore*), za co w roku 9 został przez senat wynagrodzony *ornamenta triumphalia*. Dwa lata później dowodził kampanią rzymską w Germanii, za co – mimo nieukończenia wojny – na wniosek cesarza Tyberiusza nagrodzony został triumfem, który odbył się w maju 17 roku naszej ery. Następnie, po dwóch latach, senat przyznał mu owację. Celebracji tego ostatniego zaszczytu nie doczekał – poniósł śmierć podczas misji na Wschodzie, którą odbywał w latach 18-19 naszej ery jako specjalny wysłannik Tyberiusza, wyposażony we władzę równą cesarzowi (łac. *imperium proconsulare maius*)³⁶. Senat na specjalnym posiedzeniu poświęconym uczczeniu Germanika w dniu 16 grudnia 19 roku naszej ery przyznał mu pośmiertnie nadzwyczajne zaszczyty, wśród których były również te o charakterze triumfalnym³⁷. Nagrody triumfalne przypadły

³⁴ Na temat zaszczytów Marka Agryppy, również tych odrzuconych, por. np. B a l b u z a, *Der Triumph im Dienste dynastischer Politik*, s. 259n.

³⁵ *Ornamenta triumphalia* były formą nagrody triumfalnej za zasługi militarne, przyznawaną w okresie pryncypatu (w okresie od Augusta do Hadriana) wodzom rzymskim, którzy odnieśli zwycięstwo (łac. *viri triumphales*). Miały charakter zastępczy wobec triumfu, który w tym czasie przysługiwał wyłącznie cesarzom i męskim członkom domu cesarskiego (szerzej na ten temat por. np. B a l b u z a, *Triumfator. Triumf i ideologia zwycięstwa w starożytnym Rzymie epoki Cesarstwa*, s. 53-68).

³⁶ Na temat specjalnych wysłanników cesarskich zob. P. S a w i Ń s k i, *Specjalni wysłannicy cesarscy w okresie od Augusta do Tyberiusza: studium nad początkami pryncypatu*, Wydawnictwo Vis, Poznań 2005.

³⁷ Zob. *Tabula Siarensis. Senatus Consultum de honoribus meritis Germanici Caesaris (Uchwała senatu rzymskiego w sprawie uhonorowania zasług Germanika Cezara)*, tłum. T. Fabiszak, M. Idczak, P. Sawiński, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2001; *Tabula Hebana. Rogatio Valeria Aurelia de honoribus meritis Germanici Caesaris (Tablica z Heby. Wniosek konsulów Waleriusza i Aureliusza w sprawie uhonorowania zasług Germanika Cezara)*, tłum. T. Fabiszak, P. Sawiński, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2006.

też w udziale Druzusowi Młodszemu, synowi cesarza Tyberiusza i Wipsanii Agryppiny. We wrześniu 14 roku naszej ery odbył on misję wojskową do Panonii w celu stłumienia niepokojów wśród stacjonujących tam żołnierzy. Prowincją tą zarządzał, wyposażony w imperium proconsulare, w latach 17-20 naszej ery. Owacja, którą 28 maja 20 roku otrzymał od senatu, zapewne na wniosek cesarza, była nagrodą za sukcesy odniesione w Panonii (ovatio ex Illyrico). Po śmierci Druzusa, która nastąpiła trzy lata później (14 września 23 roku naszej ery), senat uchwalił dla niego nadzwyczajne zaszczyty, na wzór przyznanych wcześniej Germanikowi. Ostatnim triumfotorem z dynastii julijsko-klaudyjskiej był Klaudiusz, któremu senat przyznał zaszczyt insygniów triumfu (w 41 roku naszej ery), a następnie sam triumf za sukcesy w Brytanii (w 44 roku naszej ery). Insygniów triumfu dostąpił również Galba (w 47 roku naszej ery).

Obecność w restytucjach dwóch z wymienionych triumfatorów: Tyberiusza i Klaudiusza, mogła wzbudzać zaskoczenie ze względu na ugruntowane w źródłach niezbyt przychylne opinie o nich, jak jednak słusznie zauważył Mattingly w odniesieniu do obu cesarzy, fakt uhonorowania ich pamięci za pomocą restytucji świadczył o ich rehabilitacji po latach³⁸. Brak na liście restytucji Tytusa kopii prototypów monet Kaliguli, Nerona, Othona i Witeliusza również można wyjaśnić w oparciu o zaproponowane tutaj kryterium. Dwaj pierwsi celebrowali wprawdzie owacje, ale zaszczyty te przypadły im w udziale za „zmyślane”, nie zaś realne sukcesy (Kaligula celebrował owację w dniu 31 sierpnia 40 roku naszej ery, a Neron w roku 55). Obecnie celebracje triumfalne obu władców postrzega się w kategoriach absurdu, jako totalne aberracje triumfalne³⁹. Otho i Witeliusz, których brakuje na liście restytucji, nigdy nie otrzymali od senatu żadnych zaszczytów triumfalnych.

Nie można zatem wykluczyć, że to właśnie przyznane przez senat zaszczyty triumfalne mogły za czasów Tytusa stanowić zapewne jedno z wielu kryteriów doboru prototypów monet do restytucji. Prototypy te upamiętniały bowiem męskich członków dynastii, w których tradycję mógł chcieć się wpisać Tytus poprzez swoją (auto)prezentację. Trzeba w tym miejscu zauważyć, że ta sfera życia publicznego – nagrody triumfalne – miała ogromne znaczenie dla legitymizacji prawa do tronu i dla autoprezentacji cesarzy z dynastii Flawiuszy i całej tej dynastii⁴⁰. Możliwe, że tym kryterium kierowano się również później.

³⁸ Por. Mattingly, *The Restored Coins of Titus*, s. 184.

³⁹ Por. m.in. F. Goldbeck, J. Wienand, *Der römische Triumph in Prinzipat und Spätantike. Probleme – Paradigmen – Perspektiven*, w: *Der römische Triumph*, s. 13.

⁴⁰ Wespazjan, Tytus i Domicjan to również triumfatorzy. Wespazjan w roku 43 otrzymał ornamenta triumphalia, Wespazjan i Tytus w czerwcu 71 roku odbyli triumf nad Judeą, Domicjan roku 83 celebrował triumf nad Germanią, w roku 86 – nad Dacją, w roku 89 – nad Dacją i Germanią, a w roku 93 odbył owację nad Sarmacją. Na temat nagród triumfalnych uzyskanych przez cesarzy

Bohaterowie wszystkich innych restytucji cesarskich prototypów, emitowanych przez pozostałych cesarzy, to również *viri triumphales*⁴¹. Ponadto niektóre typy restytucji wyraźnie wskazują na militarną sferę działalności cesarzy i członków rodziny cesarskiej oraz na kontekst odnoszonych zwycięstw. Są to restytucje z drugiej grupy, czyli te, które charakteryzują się brakiem boskiej filiacji w tytulaturze Tytusa. Restytucja Tytusa dla Marka Agryppy⁴², kopiująca asa wybitego za panowania Kaliguli w mennicy rzymskiej dla wspomnianego wodza z czasów Augusta, przedstawia na rewersie Neptuna⁴³, nawiązując w ten sposób do sukcesów militarnych Agryppy odniesionych w trakcie starć morskich (il. 5). Restytucje dla boskiego Augusta, odnawiające rzymskie emisje dupondiusów Tyberiusza z lat 22-23 naszej ery⁴⁴, przedstawiają boginię zwycięstwa Wiktorię z tarczą cnót (łac. *clipeus virtutis*) (il. 6)⁴⁵, natomiast restytucje dla Klaudiusza, stanowiące kopie asów z czasów tego cesarza⁴⁶ – Minerwę (il. 7)⁴⁷.

Dla niektórych badaczy samo upamiętnienie (nawet mimowolne) wybitnych poprzedników u władzy, tworzących swoistą „złotą księgę wczesnego cesarstwa” („roll of honour of the early Empire”⁴⁸), nie było tak istotne i uzasadnione jak fakt, że monety restytucyjne miały na celu podkreślanie kontynuacji idei cesarstwa⁴⁹. Ponadto w emisji monet restytucyjnych doszukiwano się

i członków domu panującego w epoce pryncypatu zob. B a l b u z a, *Der Triumph im Dienste dynastischer Politik; Der römische Triumph in Prinzipat und Spätantike*.

⁴¹ Restytucje Domicjana, liczące zaledwie dziesięć typów (nie licząc ich wariantów), upamiętniały boskiego Augusta (trzy typy), Marka Agryppę (jeden typ), Tyberiusza (jeden typ), Druzusa Młodszego (jeden typ), Germanika (jeden typ) i Klaudiusza (trzy typy). Spośród bohaterów uczczonych restytucjami Tytusa na liście tej brakuje Druzusa Starszego, Galby, a także Tytusa. Restytucje późniejsze również dotyczą (z niewielkimi brakami) wyłącznie tych członków rodzin panujących, których można by określić współczesnym mianem *viri triumphales*. Restytucje Nerwy obejmują, co prawda, jedynie boskiego Augusta (jedenaście typów, nie uwzględniając ich wariantów), ale zespół nummi restituti Trajana liczy więcej imion. Poza Tyberiuszem (jeden typ) i Galbą (jeden typ), którzy nie zostali konsekrowani, pozostałe restytucje uwieczniają cesarzy uznanych za boskich (łac. *divi*): Augusta (jeden typ), boskiego Augusta (jeden typ), Klaudiusza (jeden typ), boskiego Klaudiusza (dwa typy), Galbę (jeden typ), Wespazjana (dwa typy), boskiego Wespazjana (dwa typy), Tytusa (dwa typy), boskiego Tytusa (dwa typy), Nerwę (jeden typ) oraz boskiego Nerwę (dwa typy). Katalog wszystkich restytucji wraz z komentarzem – por. K o m n i c k, dz. cyt., s. 28-138.

⁴² Por. tamże, *Titus*, nr 52.0.

⁴³ Por. *The Roman Imperial Coinage*, t. 1, *From 31 B.C. to A.D. 69*, red. C.H.V. Sutherland, R.A.G. Carson, Spink & Son, London 1984, *Caligula*, nr 58.

⁴⁴ Por. tamże, *Tiberius*, nr 77.

⁴⁵ Por. K o m n i c k, dz. cyt., *Titus*, nr 35.0, 35.1, 35.2, 36.0, 37.0, 37.1.

⁴⁶ Por. *The Roman Imperial Coinage*, t. 1, red. C.H.V. Sutherland, R.A.G. Carson, *Claudius*, nr 100, 116.

⁴⁷ Por. K o m n i c k, dz. cyt., *Titus*, nr 59.0, V. 59.0, 60.0, 60.1, 60.2, 60.3, V. 60.0.

⁴⁸ Sformułowanie użyte przez Mattingly’ego (por. M a t t i n g l y, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, t. 2, s. lxxviii).

⁴⁹ Por. D. M a n n s p e r g e r, *ROM. ET AVG. Selbstdarstellung des Kaisertums in der römischen Reichsprägung*, Walter De Gruyter, New York–Berlin 1974, s. 964; B l a m b e r g, dz. cyt., s. 36;

w zamiaru uczczenia rocznic czy jubileuszy, do których monety te miałyby nawiązywać, na przykład setnej rocznicy dyplomatycznego zwycięstwa Augusta nad Partami⁵⁰. Wśród wielu interpretacji, które pojawiły się w dyskusjach na temat restytucji Tytusa⁵¹, przekonująco brzmi supozycja mająca za podstawę zbieżność czasu ich emisji z konsekracją Wespazjana i odnotowującymi ten fakt regularnymi emisjami monet konsekracyjnych Tytusa. Supozycja ta opiera się na założeniu, że restytucje służyły synowi Wespazjana do podkreślenia legalności jego sukcesji po ojcu (co w świetle ówczesnej dyskusji politycznej na temat następstwa po Wespazjanie mogło mieć istotne znaczenie)⁵². Hipoteza ta, autorstwa Holgera Komnicka, jest bardzo atrakcyjna, nie ma bowiem wątpliwości, że powoływanie się na cesarzy, którzy dostąpili konsekracji z woli senatu, stawało się nie tylko ważnym elementem ideologii dynastycznej następcy, lecz również istotnym czynnikiem w kreowaniu jego wizerunku politycznego.

Typów restytucji Tytusa nawiązujących za pomocą boskiej filiacji do tematu konsekracji Wespazjana („DIVI VESP F” – Divi Vespasiani Filius) jest ogółem dwadzieścia dziewięć. Monety te tworzą pierwszą grupę restytucji Tytusa. Ponadto upamiętnienie boskiego Augusta stanowi również temat przewodni restytucji Tytusa zaliczanych do drugiej grupy, w której brak elementu boskiej filiacji w tytulaturze tego cesarza. Typów tych jest aż dwadzieścia dwa z ogólnej liczby trzydziestu trzech. Typów restytucji Tytusa, w których znajdują się wzmianki dotyczące boskiego statusu Augusta lub Wespazjana po konsekracji, jest ogółem aż pięćdziesiąt jeden z ogólnej liczby sześćdziesięciu dwóch, co stanowi nieco ponad osiemdziesiąt procent wszystkich restytucji tego władcy. Z faktu, że przywołują one temat konsekracji Augusta i Wespazjana (w ostatnim przypadku, jak wspomniano, tylko poprzez legendy⁵³), a pomijają boskiego Klaudiusza, podobnie jak konsekrowane cesarzowe i innych ubóstwionych członków i członkinie wcześniejszej dynastii, można wysnuć wniosek, iż choć w zespole restytucji Tytusa temat konsekracji wydawał się zajmować ważne

Schulten, dz. cyt., s. 60, 68-71; B.W. Jones, *Titus: His Reign and its Significance*, „Ancient History” 19(1989), s. 22. Komnick uważa, że przeciwko takiemu rozumowaniu przemawia obecność w restytucjach członków i członkin wcześniejszej dynastii; jego zdaniem do wyrażenia samej tylko idei kontynuacji politycznej wystarczyłyby postaci cesarzy (por. Komnick, dz. cyt., s. 166n.).

⁵⁰ Por. np. M. Grant, *Roman Anniversary Issues: An Exploratory Study of the Numismatic and Medallion Commemoration of Anniversary Years 49 B.C.-A.D. 375*, Cambridge University Press, Cambridge 1950, s. 92. Pogląd ten w sposób całkowicie przekonujący odrzucił Komnick, zwracając uwagę na to, że nie da się każdej emisji powiązać z konkretnymi wydarzeniami z przeszłości (por. Komnick, dz. cyt., s. 165).

⁵¹ Przegląd stanowisk w dyskusji nad zespołem restytucji – por. Komnick, dz. cyt., s. 9-26, 158-178.

⁵² Szerzej na ten temat por. tamże, s. 167-170.

⁵³ Por. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, t. 2, s. lxxviii.

miejsce, to nie miała ona najistotniejszego znaczenia w doborze emitentów prototypów. Notabene zupełnie inaczej rzecz się przedstawia w zespole restytucji Trajana, w którym upamiętniono nie tylko wszystkich konsekrowanych cesarzy panujących przed nim (divus Augustus, divus Claudius, divus Vespasianus, divus Titus, divus Nerva), lecz także boskiego Juliusza Cezara (divus Iulius)⁵⁴, co sugerowałoby, że z biegiem czasu bardziej doceniano wagę konsekracji w kontekście restytucji. Upamiętnienie w restytucjach Tytusa boskiego Augusta poprzez wznowienie Tyberiuszowych emisji konsekracyjnych ku czci założyciela pryncypatu⁵⁵, jak również podkreślanie w tytulaturze Tytusa elementu boskiej filiacji, mogło mieć głębszy sens ideologiczny. Zabieg przypominania o boskim Auguście w restytucjach zawierających w tytulaturze Tytusa boską filiację stawiał tego ostatniego w relacji do Wespazjana, analogicznej do relacji Tyberiusza wobec Augusta⁵⁶. Restytucje, w których brak boskiej filiacji Tytusa, ustanawiały natomiast bezpośrednie odniesienie Tytusa do samego boskiego Augusta – założyciela pryncypatu, w którego tradycję chętnie wpisywał się przecież już sam Wespazjan – założyciel drugiej w kolejności dynastii rzymskiej⁵⁷. Biorąc pod uwagę wszystkie restytucje monet konsekracyjnych Augusta, zarówno te z pierwszej, jak i z drugiej grupy, trzeba stwierdzić, że Tytus został w nich umiejscowiony w tradycji ubóstwionego założyciela pryncypatu zarówno za pośrednictwem konsekrowanego ojca, jak i bez tego pośrednictwa. Stało się tak nie tyle z uwagi na temat konsekracji, ile – jak można zakładać – ze względu na tradycję legalnego następstwa tronu. W przypadku Tyberiusza jego podstawą była adopcja polityczna, w przypadku Tytusa zaś naturalne dziedziczenie (Tytus był pierwszym cesarzem rzymskim, który przejął władzę po swoim biologicznym ojcu). Jeśli niniejsze wnioskowanie jest właściwe, zrozumiałe staje się pominięcie boskiego Klaudiusza oraz innych ubóstwionych członków i członkiń dynastii. Dla Tytusa, jak można wnioskować, ważni byli jedynie dwaj konsekrowani cesarze – założyciele pierwszej i drugiej dynastii cesarskiej w Rzymie. Na monetach z grupy pierwszej Tytus przedstawia się zatem jako kontynuator w prostej linii boskiego

⁵⁴ Spośród konsekrowanych cesarzy w mennictwie restytucyjnym Domicjana i Nerwy został uwieczniony jedynie boski August. Por. K o m n i c k, dz. cyt., *Domitian*, nr 1.0, 2.0, 3.0, 3.1; *Nerva*, nr 1.0, 2.0, 3.0, 4.0, 4.1, 5.0, 6.0, 7.0, 8.0, 9.0, 10.0, 11.0, 11.1.

⁵⁵ Charakterystyka Tytusowych restytucji monet Tyberiusza ku czci boskiego Augusta przedstawiona została w pracy Waltera H. Grossa (por. W.H. G r o s s, *Augustus als Vorbild*, w: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, t. 2.12.2, Walter de Gruyter, Berlin 1981, s. 603n.).

⁵⁶ Por. tamże, s. 603.

⁵⁷ Na zauważalny w mennictwie związek ideologiczny między boskim Wespazjanem a boskim Augustem zwraca uwagę Theodore V. Buttrey (por. T.V. B u t t r e y, *Vespasian's Consecratio and the Numismatic Evidence*, „Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte” 25(1976) nr 4, s. 455-457; por. też: K o m n i c k, dz. cyt., s. 24.

Augusta w zakresie usankcjonowanej przez senat i lud sukcesji politycznej, osiągniętej za pośrednictwem Wespazjana, ubóstwionego ojca.

Pozostaje jeszcze pytanie o pozostałe typy restytucji, zwłaszcza tych z drugiej grupy, a więc pozbawionych boskiej filiacji Tytusa i wzmianek o boskim Auguście. Przypomniano w nich o Marku Agryppie, Klaudiuszu i Galbie. Przychylam się do poglądu, zgodnie z którym monety te należy postrzegać w odniesieniu do cesarza Tytusa jako tego, który odnawia czy też restytuuje zasługi położone dla państwa i jego obywateli przez wyobrażonych na awersach dawnych polityków, a jednocześnie identyfikuje się z reprezentowanymi przez nich cnotami i wartościami⁵⁸, a także – co zostało podkreślone wcześniej – stawia się w tradycji triumfalnej pryncypatu.

Sądzę, że w dyskusji dotyczącej obecnej w restytucjach Tytusa idei legitymizacji władzy można przytoczyć także inny argument. Dotyczy on rewersów monet, gdzie elementem powtarzającym się zaskakująco często jest skrót „S C” (Senatus Consulto), zapisany dużymi literami w centrum pola rewersów jako główny i jedyny (pomijając legendę okalającą) element wizualny, występujący w przypadku ogółem dwudziestu siedmiu typów (nie wliczając podtypów i wariantów). Zespół ten tworzy niemal w całości pierwszą grupę restytucji Tytusa, czyli – przypomnijmy – te numizmaty, które zawierają boską filiację w tytulaturze umieszczonej na rewersach. „S C” występuje zatem na restytucjach upamiętniających: boskiego Augusta (il. 8), Tyberiusza (il. 9), Druzusa Młodszego (il. 10), Druzusa Starszego, Germanika (il. 11), Klaudiusza i Galbę (il. 12). Trzeba wspomnieć, że w ten oryginalny sposób uhonorowano też dwie z kobiet cesarskich: Liwię Druzyllę, żonę Oktawiana (od 38 roku przed naszą erą), matkę Tyberiusza i babkę Klaudiusza, konsekrowaną przez swojego wnuka w 42 roku naszej ery (il. 13, 14), oraz Wipsanię Agrypinę Starszą, córkę Marka Agryppy i Julii, żonę Germanika (prototypem dla restytucji Agryppiny I była moneta wybita za Klaudiusza⁵⁹) (il. 15). Pytanie o popularność tego motywu w zespole restytucji wydaje się zasadne, ponieważ ikonografia ich rewersów z powodu owych liter „S” i „C” jest jednostajna. Skrót ten symbolizował odpowiedzialność senatu za bicie monet⁶⁰. Zwraca uwagę pewna prawidłowość w odniesieniu do kompozycji rewersów. Restytucje Tytusa znajdujące się w omawianej grupie odtwarzają bowiem te prototypy

⁵⁸ Por. K o m n i c k, dz. cyt., s. 170.

⁵⁹ Por. *The Roman Imperial Coinage*, t. 1, red. C.H.V. Sutherland, R.A.G. Carson, *Claudius*, nr 102. Restytucja za Tytusa – por. *The Roman Imperial Coinage*, t. 2, cz. 1, red. I.A. Carradice, T.V. Buttrey, *Titus*, nr 231.

⁶⁰ Dyskusję nad znaczeniem „S C” streścił Reinhard Wolters (por. R. W o l t e r s, *Nummi signati. Untersuchungen zur römischen Münzprägung und Geldwirtschaft*, C.H. Beck, München 1999, s. 115-170; por. też: M a n n s p e r g e r, *ROM. ET AVG. Selbstdarstellung des Kaisertums in der römischen Reichsprägung*, s. 937.

dawnych monet, których rewersy zawierały duże litery „S” i „C”. Stąd – jak sądzę – wspomniany wcześniej brak upamiętnienia Antonii Młodszej w restytucjach, na który zwrócił uwagę Mattingly, można hipotetycznie wyjaśnić nie tyle niezachowaniem się egzemplarzy restytucji, ile raczej brakiem prototypów z motywem dużych liter „S” i „C” w mennictwie wybijanym w imieniu Antonii za Klaudiusza.

Badacze próbowali na wiele sposobów wyjaśnić znaczenie owych pozbawionych ikonografii rewersów, ozdobionych skrótem „S C”. Zdaniem Charlesa Le Beau emitent restytucji sygnalizował w ten sposób aktywność budowlaną bohatera (bohaterki) rewersu, a więc uczczonego restytucją członka (członkini) domu panującego⁶¹. Thomas Mangeart dostrzegał w nich wspólną inicjatywę cesarza i senatu dotyczącą produkcji restytucji⁶². Na postawione w kontekście restytucji Tytusa pytanie, dlaczego wybijano asy, Mattingly odpowiedział, że senat i cesarz ściśle współpracowali przy wyborze motywów⁶³. Zdaniem Komnicka właśnie z tego względu rewersy restytucji zdobią duże litery „S” i „C”⁶⁴. Przyjmując tę interpretację, można założyć, że jeśli za produkcją monet restytucyjnych stał cesarz, to chciał on w ten sposób (czyli za pomocą restytucji) podkreślić fakt zgodnej współpracy z senatem lub autoryzacji swojej polityki przez tę instytucję jako gwarancji legalności wszelkich jego posunięć politycznych, co silnie akcentowano zwłaszcza za Augusta.

Ponieważ restytucje Tytusa objęły wyłącznie mennictwo brązowe, litery „S” i „C” towarzyszą wszystkim rewersom, niekiedy jako jedyny ich element obok tytułatury cesarskiej, innym razem jako znak towarzyszący motywom ikonograficznym. Motywy te z kolei prezentują różne sfery działalności senatu – na przykład nadzór nad biciem monet w mennicach senackich, decydowanie o polityce zagranicznej i o nagradzaniu sukcesów militarnych czy podejmowanie decyzji o konsekracji. Interesujące jest, że jeden typ restytucji odtwarza emisję Tyberiusza z 22 roku naszej ery upamiętniającą odbudowę miast w Azji, należącej do najważniejszych prowincji rzymskich, dokonaną na koszt cesarza (legenda awersu to: „CIVITATIBVS ASIAE RESTITVT”, o czym wspomina Tacyt⁶⁵. Senat z wdzięczności za to przedsięwzięcie Tyberiusza, świadczące o jego hojności (łac. *munificentia*), podjął decyzję o wystawieniu pomnika dla

⁶¹ Por. Ch. L e B e a u, *Mémoire sur les médailles de restitution*, w: *Histoire de l'Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres, depuis son établissement jusqu'à présent, avec les Mémoires de littérature tirés des registres de cette société*, t. 21, Imprimerie Royale, Paris 1754, s. 393.

⁶² Por. T. M a n g e a r t, B. D e M o n t f a u c o n, *Introduction à la Science des Médailles pour servir à la Connaissance à l'histoire ancienne, etc. Ouvrage propre à servir de Supplément à l'Antiquité expliquée de Montfaucon*, Libraire de Monseigneur le Duc d'Orléans, Paris 1763, s. 50.

⁶³ Por. M a t t i n g l y, *The Restored Coins of Titus*, s. 182.

⁶⁴ Por. K o m n i c k, dz. cyt., s. 17.

⁶⁵ Por. P u b l i u s z K o r n e l i u s z T a c y t, *Roczniki*, ks. II, rozdz. 47, w: tenże, *Dzieła*, tłum. S. Hammer, Czytelnik, Warszawa 2004. s. 101.

cesarza oraz o wybiciu monet, które miały upamiętnić ten wspaniałomyślny czyn (il. 16).

*

Powyższe spostrzeżenia, uwzględniające dotychczasowe kierunki interpretacji zespołu restytucji Tytusa oraz funkcjonujące w nauce tezy, skłaniają do akceptacji niektórych zaproponowanych rozwiązań, dostarczają kolejnych argumentów na ich potwierdzenie, jak również wskazują nowe wątki i propozycje interpretacyjne. Restytucje Tytusa to, w moim przekonaniu, hołd oddany pamięci wybitnych członków i członkiń domu cesarskiego, instytucji senatu rzymskiego sankcjonującego najważniejsze decyzje państwowe oraz samym monetom emitowanym w okresie wczesnego cesarstwa i w okresie emisji restytucji, już nieobecnym w obiegu. Restytucje mogły pełnić rolę ważnego instrumentu ideologii władzy i autoprezentacji cesarza Tytusa. Utrwalały obraz cesarza, który objął władzę drogą legalną, a więc przez dziedziczenie, co zostało usankcjonowane przez senat. Chociaż istnieje duża liczba typów restytucji odsyłających do sfery konsekracji, nawiązywały one nie tyle do samego rytuału konsekracji, ile do statusu i roli cesarza na ziemi, czyli do jego przezorności (motyw *Providentia*) i dbałości o państwo, przejawiającej się między innymi w zapobieganiu konfliktom wewnętrznym oraz trosce o pokój (motyw *Pax*), wolność (motyw *Libertas*), polityczne następstwo tronu (motyw *Providentia*). Cesarz, dzięki swoim przymiotom, na przykład docenianej przez senat i społeczeństwo zwyciężskość (motywy: *Victoria*, *Minerwa*, *Mars*, *Neptun*, a także władzy danej przez bogów i przez nich sankcjonowanej (wizerunek orła na globie lub orła trzymającego wiązkę błyskawic) gwarantował niezmienną trwałość państwu (motyw *Constantia Augusti*). Dzięki restytucjom Tytus sytuował się w tradycji tych cesarzy i członków rodu cesarskiego, którzy za swoje osiągnięcia militarne poszerzające granice Imperium zostali przez senat nagrodzeni triumfami, owacjami lub insygniami triumfu. Wszystkie te zabiegi mogły służyć legitymizacji władzy Tytusa w Rzymie.